

A halál-jelenség mint vallásfilozófiai kérdés

(Nyíri Tamás emlékére)

A halál mint jelenség az emberrel szoros összefüggésben hordozza jelentését. A halál egy szakítás, egy vég amit az ember megtapasztal mások halálakor. Ez egy olyan tapasztalat, amely nem teljes, de bármikor azzá válhat visszajelzés nélkül. Ez a szakadás első pillanatra, mint egzisztenciális élmény adott az ember számára. (Elvesztettem valakit, hiányát érzem, valaki–valami elszakította tőlem, a világtól.) De az egzisztenciális élmény mint emocionális hatás után következik a kutatás pillanata, amikor az ember elkezd keresni a halál-jelenség megismerésének lehetőségeit. Így kell beszélnünk a halálról mint egzisztenciális-vallásfilozófiai kérdéstről.

Először is tisztáznunk kell a vallásfilozófiai kutatás módszerének alapjait. Kiindulási pontként említhető minden, emberrel kapcsolatos tudomány. Ezen tudományok kutatásainak eredményeit a vallásfilozófiai felhasználhatja. Különös szerepe van ebben a vonatkozásban a kultúranropológia. A filozófia mint „tudomány” az egzisztencializmussal és a perszonalizmussal tud hozzájárulni a vallásfilozófiai kutatáshoz. A teológiától úgyszintén két „dolgot” kap: 1. Kinyilatkoztatás; 2. Szenthagyomány.¹ A Kinyilatkoztatás jelenti a Bibliát (nyilvánvalóan a zsidó–keresztény világban). A Biblia-kutatás különféle tudományos módszereit felhasználva fontos üzeneteket kaphat a vallásfilozófus. Ez a terület még „kiaknázatlan”. Visszatérve a halál-jelenség kérdésére, kezdjük el vizsgálni ezt a problémát az egzisztencializmus és perszonalizmus „segítségével”.

Először is az emberi magatartás fokozatait vizsgáljuk meg a halál-jelenség kapcsán:

¹. A modern teológia nem választja ketté, szerves Egész-ként tekinti.

- a.) affektív–szenzitív magatartás – amely elfojtja meg a gondolatát is a halál-jelenségnek, sőt még a faktikus halál tapasztalatában is „kibúvót” keres. Ezt nevezzük a szuperego megnyilvánulásának.
- b.) intellektuálisan elfogadja a halál-jelenséget és a konkrét tapasztalat előtt néha gondol rá, de ha valóban bekövetkezik, akkor hirtelen a kétségbeesés veszélyezteti.
- c.) a harmadik fokozat az előbbi kettőt megszüntetve-megőrző, átgondolt magatartás – amely az egoizmuson túllépve a halál-jelenség értelmét kereső szellemi attitűd. Ezen a szinten az ember már képes következtetéseket levonni. Ezen magatartás jellemzője: az önmagából kilépő, mások felé orientált lény.

Tétel: A halál-jelenség gondolatához való viszony a világhoz való viszonyból kikövetkeztethető.

A halál egzisztenciánk legbensőbb pontját érintő jelenség és mindenkinek valamilyen tapasztalata van róla. Az ember mint szubjektum és szellemi személyes lény önmagán túlmutató tendenciájával nyugtalan magatartást tanúsít, amikor a halálról van szó. Miért?

Mert a halál tényével egy ellenőrizhetetlen, „titokzatos” szakadás következik be. Az ellenőrizhetetlenséget és a szorongást az is fokozza, hogy a halálról semmit sem tudunk. Rendkívül nehéz erről értekezni, mégis mivel az embert állandóan foglalkoztatja ez a szakadás, szükségesnek látszik valamilyen vonatkoztatási rendszerben megközelítenünk ezt a jelenséget. Így elsődlegesen a jelenség–megközelítést a világhoz való viszonyban véljük felfedezni. A halál előidézte szakadást az ember általában veszteségként éli meg. (Ezt bizonyítják a különféle gyász-pszichoterápiák.) A veszteség azért okoz fájdalmat, mert ez személyes létvesztésésként éri az embert. Ezután reflektál önmagára és a lehetőségre, hogy ő maga is bármikor elvesztetté válhat. Minden ember számára az elvesztettség tudata élezi ki tulajdonképpen a szóbanforgó világhoz való kapcsolatát. Másrészt ez a tudat jelzi az ember közösségi valahovatartozását, mert elvesztetté válik mindenki valaki vagy valakik számára

Az elvesztettség tudata, ha megfigyeljük, két pólusú. Az egyiket jelöljük egocentrikus elvesztettségnek (ez egyben az első is), a másikat kifelé áradó elvesztettségnek.

Az egocentrikus elvesztettség-ben az ember számára tudatosul, hogy egy nap minden anyagi–szellemi javát itt kell hagynia. Ez egy szorongó, elfojtott félelmet okoz. Az egocentrikus elvesztettség tudatában megtalálható az állandó berendezkedésre vágyó és azt félig-meddig megvalósultként megélő ember attitűdje. Amit megszerzett és magáénak tudhat egy nap „itt marad”, nyilván másoknak. Ez a tudat gyötri az egocentrikus elvesztettségben szenvedőket.

Kegyetlen determinációként és szükségszerű rosszként éli meg az ember a halál-jelenség tapasztalatát. Ezért minden elsődleges erőfeszítése abban az illúzióban teljesebb ki, hogy talán egyszer „megadatik” a halál-kérdésre való megoldás. Ha összevetjük a Heidegger által említett „akárki” megnyilvánulásait a halálhoz való viszonyulásban¹, könnyen észrevehető hogy hasonlít az egocentrikus elvesztettséghez mint halálfélelemhez.

A heideggeri szemlélethez hasonlóan az egocentrikus elvesztettség is tartalmaz pozitív-negatív vonásokat. Pozitív jellegét úgy fogalmazhatjuk meg, hogy habár csak az ösztönös ragaszkodás szintjén (főleg az érzelmi élethez és anyagi javakhoz való ragaszkodás szintjén), de megmutatkozik a jelenvaló lét lenni-tudásának feltétlen akarása. Negatív aspektusa az egocentrikus elvesztettségnek az, ha megreked ezen a szinten és nem képes realizálódni, integrálódni az általunk második vonatkozásnak nevezett kifelé áradó elvesztettség tudatában. Világosan kell látnunk, hogy mindkét vonatkozás megtalálható az emberben; talán az egocentrikus elvesztettség tudata kicsit erősebb, „zajosabb”.

A kifelé áradó elvesztettség az egocentrikus elvesztettségéből következik, vagyis arról van szó, hogy szükségszerűen az

¹, vö. „51.&. A halálhoz viszonyuló lét és a jelenvaló lét mindennapisága.” in: Martin Heidegger: Lét és idő. Gondolat, Budapest, 1989. 432–436. o.

egocentrikus elvesztettség tudata átalakul kifelé áradó elvesztettségé. Fenomenálisan először (tér-idő meghatározottságban) az egocentrikus elvesztettség tudata jelentkezik. A kifelé áradó elvesztettség tudatában az ember számára nemcsak tudatosul a félelem (egocentrikusan), hanem ez integrálódik egy magasabb szinten, amit beletörődésnek-megnyugvásnak is mondanak; Megnyugvás csak valami után lehetséges, jelen esetben az egocentrikus elvesztettség tudata után, A megnyugvás mindig valamitől/valamire történik. (Erre még visszatérünk.)

A megnyugvásnak, mint a kifelé áradó elvesztettség tudatának jellemzője az ember szellemi hagyatékozásának valamilyen formában történő megvalósulása. Ezen a szellemi szinten az embernek már nincsenek „anyagi gondjai”, itt már minden empirikus-lelki-szellemi vonatkozás egyfajta integrálódásban (harmóniában) „várakozik”. A megnyugzásban – ami jelenti a fentebb említett integrálódást – az ember semmi egyebet nem akar, csak ÜZENET-et hagyni. A belső (integrált) üzenet kifelé történő tolmácsolásában fejeződik ki az ember mint perszonális szellemi lény totális mondanivalója.

1. lépés: dialógust akar teremteni, vagyis közölni szeretné megnyugvását, amellyel egyben mítosztalanítaná az „akárki” elfojtott és egocentrikus halálfélelmét. Ez mint kommunikációs igény jelentkezik.

2. lépés: annyira nyugodt már, hogy az egocentrikus elvesztettség tudatának realizálódásán túl csak üzeni szeretne. (Hacsak nem szkizoid-patologikus esetről van szó, mert akkor előfordulhat az üzenet mint utolsó fenyegetés, mely rettegést kiváltó ok lehet. Az ilyen esetek a pszichiátria hatáskörébe tartoznak. Mi kifejezetten feltételezzük az épelméjűséget, amelynek megnyilvánulásait vizsgáljuk a maga fenomenológiájában.) Azt kell mondanunk, hogy általában az üzenetvágy pozitív erkölcsi jó megfogalmazásában konkretizálódik. Itt még egyszer (talán utoljára) az ember élni akar azzal az ősvágyával, hogy üzenetében TANÍT. Első látszatra úgy tűnik, hogy a halál-jelenség tényét, tér-időben való közelségének motívumait írtuk le. Nem, mert, ezeket bánóikor

tudatosítani lehet és érdemes, talán kell is.

A tanítás mint emberi ösvágy is talán egy kissé erőltetettnek hangzik, mert ezen állítás argumentációja hiányos. Teljes tudományosságában – főleg kultúrantropológiailag – ezt az állítást most itt nem áll módunkban megvédeni, de talán az egyszerű belátása és végiggondolása elégséges. Gondoljuk arra, hogy az ember ösztönei közül az életre(-hez) való ösztön a legerősebb. Ilyen vonatkozásban a tanítás mint emberi ösvágy egyértelműen ezen ösztön továbbfejlesztésének és egyben fennmaradásának az egyik építőeleme. Így a tanítás fogalmának szinte végtelen jelentése adott. Megkockáztatjuk az állítást, miszerint a pusztán jelenlét tanít. Ezzel nem idealizáljuk a tanítás fogalmát, mert hiszen ez negatív értelemben is „működik”, (például egy „sikeres” rablógyilkos egyszerű jelenléte már kísértheti az embert, fölösleges a bemutatkozás, s ilyen értelemben negatív tanító.) Az ember mint tanító, akkor válik kiteljesedetté, ha pozitív értelemben példakép lehet övéi számára.

Példaképiség

A kifelé áradó elvesztettségben az ember minden cselekvése (empirikus, szellemi) integrálódva „várakozik”. A várakozás egy adott pillanatában az integrálódott perszonális szellemi lény „kitör” önmagából és önmagát közli a jelenlévők (övéi) számára. Ez a szellemi beérettség a maga harmóniájában CSAK azt az üzenete küldi, hogy őt követni kell. Nagyon sokszor ez nem tudatos közlés csupán bemutatása annak, hogy a perszonalitás, az emberi méltóság eljutott erre a szintre. Ez a bemutat(koz)ás a jelenlévők számára a követés motívumaként interpretálódhat, mint lehetőség. Ez jelenti a példaképiséget. Tehát hasonlóan a hétköznapi értelemben „működő” tapasztalathoz, de mégis azon túlmutatva jelentkezik ez a jelenség, mint „végső” szellemi termése a személyes lénynek. Amit közöl a jelenlévők számára, azt interpretálják úgy, mint követést. (Félreértés ne essék: itt nem a másoknak a halálba való követéséről

van szó, amit mindenáron el kell érnünk. Itt, teljesen függetlenül a halál-jelenség tényétől, az ember mint perszonális lény szellemi kiteljesedését vizsgáljuk.)

A közlés nincs feltétlenül orális megnyilvánuláshoz kötve, néha előfordul, hogy egy-két gesztus vagy a tekintet megfelelően tolmácsolja azt a belső üzenetet, amit a jelenlévők követésként interiorizálnak.

Mivel a halál-jelenség ténye bármikor bekövetkezhet, ezért reflektálhatunk a perszonális tapasztalatokra. Azt is mondhatjuk, hogy egész jelenvalólétünk egy nagy lehetősége annak, amit nem egy filozófus a „halál tanulása”-ként értelmezett. (Vagyis arról van szó, hogy egész életünkben tanulhatjuk a halált.)

A követés mindig valami jó megvalósításának a motívuma. A kérdés az, hogy ennek a követésnek mi az alapja?

Először is tudjuk, hogy van egy benső üzenet, amit a jelenlévők követésként interiorizálnak. A személy a személyhez szól arról, ami számára a legszemélyesebb. Ezt pedig azonnal „felfogja” a másik személy, sőt máris cselekvésre „szánja” el magát. Ez a cselekvés az emberi személy benső tökéletesedésének kezdetét jelentheti. Vagyis arról van szó, amit Heidegger mond a halállal szembeni bátor magatartásról. A különbség csupán annyi, hogy Heidegger fenntartja a szorongás alapdiszpozícióját a halállal szembeni bátorságban, mi pedig azt hangsúlyozzuk, hogy a szorongás átalakul megnyugvássá, éppen a perszonális lények kommunikációja következtében. Így beszélhetünk a követésről – mint a jó megvalósításának motívumáról – amely a perszonális kommunikációban kezdődik el. (Ezt kifejtjük részletesebben, amikor a megnyugvást belülről vizsgáljuk.)

Minél korábban veszi kezdetét a személy–személy párbeszéd, annál gazdagabb lehet a példaértékű kép valamelyikük halála után. Persze a példaképiségnek az életben is óriási szerepe van, úgy pozitív mint negatív értelemben. A negatív értelemben vett példaképiség azt akarja elhíttetni az emberrel, hogy evilági berendezkedése örökké tart. Maga a társadalom is intézményesen

elfojtani kívánja a halál-jelenséget, azáltal, hogy elidegenítő intézkedésekkel minél „távolabb” szeretné helyezni ezt, az amúgy is mindenki számára a „legközelebb” álló jelenséget. Így maga a társadalom is (már intézményesen) a negatív példaképiség egyik alapja. Azt kell mondanunk, hogy ezen túlhaladva a halál-jelenségre való gondolás („előrefutás” Heideggernél) teszi lehetővé az életben az egymás személyes méltóságát a KÖLCSÖNÖS PÉLDAKÉPISÉG, majd példaértékű képiség szintjére emelnünk. Ez talán azért van így, mert a halált mint személyes létvesztéséget éli meg az ember. A halál hirtelensége, kiszámíthatatlansága mindenkit (magzatot, gyereket, felnőttet) egzisztenciálisan fenyeget. Legtöbbször sajnos csak „utólag” jelentkezik a személyes jóvátétele annak, amit az életben elmulasztott az ember. Ilyenkor rekonstruál minden „adatot”, hogy felépíthesse utólagos példaértékű képét az elveszetről. Ez pedig ritkán sikerül zökkenőmentesen. Ezért fontos a kölcsönös példaképiség kialakítása és folytonos gyakorlása. Az Ethosz (a természetes erkölcsi jóság) és a szellemi dinamizmus kiteljesedése ebben az irányba a kölcsönös példaképiség alapját képezi. Azért mondjuk ezt, mert a szellemi személy belülről „ismeri fel”, hogy példaképpé válhat és ugyanakkor szintén belülről látja be, hogy akkor teljeseedik ki, ha példaképeket választ (a természetes erkölcsi jó irányába). Kölcsönös kiüresedés és kölcsönösen kiteljesedett töltekezés jellemzi ezt a szintű személyes szellemi párbeszédet. Minél gazdagabb mások által a példaképiség bennem, annál inkább tudom azt kifelé tolmácsolni, s így lehetek én magam is igazán példaképpé mások számára.

A szellem azáltal létezik, hogy személyesen átadja, továbbítja – közvetlenül a jelenlévőkre, közvetve pedig az utókorra bízva értékeit. Így nem fogyatkozik, hanem kiteljesedik és folyton „növekszik”. Ezért fontos, hogy partnert találjunk, akivel folytonosan és bármikor beszélhetünk a halál-jelenségről, mint személyes mivoltunk legbensőbb „ügyéről”. Az üzenetadás (amelyben a példaképiség mint követés az erkölcsi jó irányába interiorizálódhat a jelenlevők, vagy beszélgető partnerem számára), mégha explicit

módon nem is pedagógusi megnyilvánulás – a megnyugvás tudatának külső jele. Kérdés: hogyan realizálódik bennünk a megnyugvás?

Megnyugvás belülről

A lelkiismeret mint végső rendezőelv az értelem belátóképességének segítségével békességet „teremt” az emberben. Előbb azonban a lelkiismeret „rendezni kívánja tartozásait”. Csak ezután lehet megnyugvásról beszélni. A lelkiismeret elfojtásával – ideig-óráig – csak színlelni lehet a megnyugvást. A megnyugvás mindig valamitől valamire „történik”. A pusztá állapota a megnyugvásnak, amit a külső megfigyelő észlel, előfeltételez egy lelki-belső harmóniát az emberben. Hogyan alakul ki ez a belső harmónia? A belső harmónia kifejezetten az ember perszonális szellemi-lelkének egyik igénye, amely nélkül nem létezhet. Ez előfeltételezi a lelkiismeret megnyugvását, a „tartozások törlesztését”.

A halál mint esemény az ember legszemélyesebb és legdöntőbb ügye. Itt minden erkölcsi eszmeiség, még a „legelfeledettebb” is érvényessé válik. Ez legtöbbször nem tudatos és explicit megnyilvánulás. Elsősorban egzisztenciális és perszonális igénye az embernek, hogy megnyugvást „keressen és találjon”, személyes méltóságának megfelelően. A halál-jelenség konkrét tapasztalatát egyrészt „árulásként”, szégyellni-valóként értelmezi az ember. Másrészt, mégha ez számára nem is tudatos, vigaszt keres, mert személyes léte megköveteli ezt, ezért fordul néha önkéntelenül is az erkölcsi eszmék felé.

Van amikor csak annyi fogalmazódik meg, hogy a „tragédia” után valami jónak kell következnie, történnie. Ez a jóság-keresés szorosan kapcsolódik az ember harmóniateremtő mivoltához. A jóság általában asszociálódik valamihez, valakihez. Érdekes kultúrantropológiai megfigyelések tanúsítják a zenei harmóniateremtés gyakorlatát, a halál-jelenség konkrét tényének árnyékában. Ezt főleg ősi kultúrákban gyakorolták, de napjainkban is megfigyelhető izolált közösségeknél. (A haldokló, a halott fülébe

hangosan énekelnek.) Látható, hogy a jóság sokszor implicit módon kapcsolódik valamihez. Ritka eset az, amikor filozófusi elvonatkoztatással gondol valaki az önmagában levő Jó-ra, amikor éppen ő maga vagy közeli hozzátartozója haldoklik. Általában tárgyiasított léttapasztalat jut eszünkbe. Pedig az ember perszonális igénye ezen túlmutat, egyszerűen nem nyugszik bele a tárgyiasított léttapasztalatként megismert dolgokba, tárgyakba, emberi cselekvésekbe, ideológiák sikerébe, kudarcába stb. A perszonalitás – túlmutató tendenciájával – többet AKAR, mint ami számára adva Van. Egyszerűen annak a módját keresi, hogy hogyan AKARHATJA ezt a megfogalmazhatatlan többet, amit aztán szintén meg akar beszélni partnerével. Beszélgetni akar, úgy mint személy a személlyel. A beszélgetés alapja a KÖLCSÖNÖS TISZTELETADÁS (PÉLDAKÉPISÉG), amely minden evilági érdeket és érdekeltséget túlhalad. (Minden kötődés megszűnik.) Ekkor találkozhat személy a személlyel és ekkor beszélgethetnek a kifejezés erkölcsileg legtagabb értelmében. (Ez jelenti a perszonális kommunikációt.)

Az így kialakított és minden érdektől–érdekeltségtől mentes beszélgetés sejteti meg az ember „hazatalálását”. Azért használjuk a sejtetést mint kifejezést, mert ezt a tapasztalatot már nem vagyunk képesek racionálisan ellenőrizni. Nem a racionalitás hatásterülete ez, ami azonban nem jelenti a racionalitás negációját, mert hiszen enélkül még idáig sem jutnánk, csupán arról van szó, hogy az emberi személy kiteljesedett párbeszéde a másik személlyel akkor lehetséges

ha minden érdektől, érdekeltségtől mentessé válik. Ha a racionalitást tekintjük illetékesnek a kérdés eldöntésében, akkor máris megszűnik az érdek- és érdekeltségmentesség. Tehát óvatosan kell kezelni ezt a jelenséget, mert maga a megfigyelés és következtetés téves lehet.

Alaptételünk a következő: A RACIONALITÁST IMPLIKÁLJA A PERSZONALIZMUSFOGALMA ÉS NEM FORDÍTVÁ, HOGY A PERSZONALIZMUST KELLENE EXPLIKÁLJA A RACIONALIZMUS! Tehát ilyenformán a helyes racionalista álláspont belülről „észleli” a kialakított és érdektelenített párbeszédet, miközben érzékeny „felvevő

kamerájával” tudósít a személyesen tapasztalt élményről. Azt hozzá kell tennünk, hogy abszolút értelemben vett érdekmentes tudósítás nincs, ami az ember célorientáltságából adódik. A kérdés csupán az, hogy a célorientáltságot mi motiválja? A tapasztalt élmény (perszonális kommunikáció) gazdagságát a személyek előzetes szellemi töltekezése adja. A szellemi töltekezést elsősorban a kultúra mint hagyomány biztosítja. Minden ember egy adott kulturális hagyományba születik bele, amelynek jellegzetes szellemi jegyeit tudva-tudatlanul, akarva-akaratlanul önmagában hordozza. Ez minden cselekvését, gondolkodását meghatározza.

Vallásfilozófiai szempontból a perszonális kommunikáció mint jelenség, kulturális tér-idő összetettségében a zsidó–keresztény szellemi örökségben valósul meg. A jelenség csúcát a zsidó–keresztény szellemi napirenden-levés jelenti. Ilyenkor beszélhetünk arról, hogy a perszonális kommunikáció megtelik tartalommal, a kulturális hagyomány valós tartalmával, (például a másik személy tekintetének hatáskörébe kinyújtott két csupasz tenyérben felismerhető M-betű – szavak nélkül – jelkép még napjainkban is, számos szerzetes-közösségben. A két M betű jelentése köztudott: Memento Mori)

Függetlenül a zsidó–keresztény szellemi napirenden-levéstől, mindenképpen állítható, ha két ember képes egy ilyenfajta – kialakított és mindenféle érdektől mentes – párbeszédet folytatni, s még ha megfogalmazatlanul is, de biztonságra és bizonyosságra jut. Esetleg csak kimondani képtelen ezt a bizonyosságot amit személyes bensejében tapasztal, azt a harmóniát amit „hazatalálás”-ként él meg. Az emberi személy egyik legfőbb követelése, hogy harmóniában létezzen. Az ember már fogantatása pillanatában személyes szellemi lényként indul a világba. Tehát az ember elsődleges meghatározója a perszonalitás, amelybe integrálódik minden egyéb adottság, képesség. Ez azt jelenti, hogy minden kommunikáció elsődleges címzettje nem a másik ember adottsága és képessége kell legyen, hanem személyes méltósága amit megszólítani óhajtók. Könnyen sablonossá válhat az ember, ha csak a képességek

előítélete után alakítja kommunikációs kapcsolatait. Az ilyen magatartás sosem fogja a lényegét belátni az emberi személy méltóságának.

A lelkiismeret nyugodtsága vagy terheltsége jelzi az emberi személy alapbeállítottságát másokkal szemben. Ha elsődleges szempontként szerepel a másik totális személyként való elfogadása és tisztelete, a másik iránti felelősség, akkor van esély a lelkiismeret nyugodtságára. Így ezután beszélhetünk a példaképiség kölcsönösségéről és a követés motívumáról. A benső harmónia tárgyalásának hogyanjához szorosan kapcsolódik egy fogalom, amit ezután próbálunk meg kifejteni. Ez a remény fogalma. Beszéltünk arról, hogy a halál-jelenség tapasztalatában az ember szinte szükségszerűen keresi a vigaszt, ezért fordul az erkölcsi eszmék felé. Így többnyire észre sem veszi, hogy máris valamiféle remény vonzásában kezd gondolkozni. Lehet, hogy soha életében nem hallotta remény fogalmát, de most már tapasztalja és szinte képtelen ezt megfogalmazva elmondani. A remény nem mindig feltételezi a hit-alapbeállítottságot, mint explicit megnyilvánulást. Ezért a reményt, az ember élni akarásának, életösztönének egyik motívumaként is felfoghatjuk, amely nagyon sokszor implicit és soha ki nem mondott tapasztalat marad. (Kivételet képez a perszonális kommunikáció, ahol aligha nem is mondják ki, de kölcsönösen „tudnak” egymás reményéről és ezt kölcsönösen tisztelve elfogadják.) Ahol nincs perszonális kommunikáció, mégis kialakul a reményre való beállítottság, csupán arról nem tudhatunk, ezért mondjuk implicitnek és soha ki nem mondott tapasztalatnak. A remény mindig valami folytatást jelent, amely a jövőből érkezik a történelmi adott tér-idő szituációban töprengő (szorongó) ember számára. De ne feledjük meghatározni a remény fogalmát (már amennyire ez valóban lehetséges): bizalommal teljes várakozás, valamilyen ígéret beteljesülésére.

Amint ezt kimutattuk, a halál-jelenség megtapasztalásakor a remény, hol explicit, de többnyire inkább implicit, elfojtott módon adott. Arai kérdéses, az az ígéret. Úgy tűnik, mintha „valamikor a múltban” Valakitől konkrét ígéreteket kapott volna az emberiség,

csakhoggy erről „megfeledkezett”. A feledést jelzi a remény léte amely „elébe siet” a szorongó embernek, de többet nem „mond” pusztán személyének legbensőbb magvát szeretné megszólítani és párbeszédre hívni a Személyes Elfeledettel. A benső harmónia akkor valósul meg, ha valamilyen formában az ember megtapasztalja a reményt. A halál-jelenségben mint szakadásban és elvesztettségben a remény fogalma a folytatást, a valamiképpen létezésért való ösztönt jelenti. A remény vágy valaminek az elérésére. A halál-jelenség konkrétumában a remény „idegen” az ember számára, mert nem tudhatja, hogy ez a vágy minek az elérését célozta meg. Csupán lenni tudásának akarását tapasztalja meg az ember. A remény a hétköznapiakban valaminek a bekövetkeztét várja: A halál-jelenségben pedig már bekövetkezik „valami”, ami után az embertől „idegen” remény jelentkezik. Ezért különbség van az általában használt remény fogalma és a fentebb vázolt „idegen” remény fogalma között.

A halál-jelenségben megtapasztalt „idegen” remény a perszonális kommunikációban szükségszerűen átalakul személyesen interiorizált reménnyé. Ez azt jelenti, hogy az ember személyesen éli meg a lenni tudás reményét. Az előbb állítottuk, hogy a remény párbeszédre hívja a személyes lényt a Személyes Elfeledett-el. Itt konkrétan beszélni kell majd a zsidó-keresztény szellemi hagyomány napirenden-levőségének okáról, a Személyes Létről („Vagyok aki Vagyok”-ról).

Hozzá kell tennünk, hogy az elfeledés egy univerzális jelenség. Ennek a belátása csak utólagos megállapításokat tesz lehetővé.

Vannak bizonyos jelenségek, amelyek azt jelzik, hogy az emberiség elfeledkezett Valakiről. Azt még tudhatja, hogy személyes méltósága megkívánja az Elfeledett Személyességét.

Mivel univerzálisan elfeledkezett Valakiről, ezért hiányosan rekonstruálja a Személyes Elfeledett-el való kapcsolatát. Ezt a rekonstrukciót egyedül a maga erejéből nem képes megtenni. Így magáról a Személyes Elfeledetről sem tud képet alkotni, mert ez máris tárgyiasított léttapasztalat volna, ami már hamis képzet.

Feltehetőleg azért van annyiféle hamis istenkép, mert az ember minduntalan megpróbálja „leképezni” Azt, akiről annyit tudhatunk, hogy elfelejtettük.

Sajnos az embernek várnia kell a totálisan felismert találkozásig és addig csak ANALÓG módon tehet megállapításokat. A perszonalitás igényeit vizsgálhatja s ebből kikövetkeztetheti a Személyes Elfeledett Lét „hívását”, amely felé egyébként akarva-akaratlanul vándorol. Ezért elégtelennek bizonyul minden képzelgés, fantáziálás a halál utáni életről, létről, mert e képzelgést jóval meghaladja az emberi perszonalitás igénye. A halál-közeli élményekről szóló összehasonlító és statisztikai beszámolók csupán „hamis”, azaz valamiképpen tárgyiasított formában interpretálják a tényleges tapasztalatot. Ezzel nem vonjuk kétségbe a tapasztalás valós voltát. Lehet, hogy a magyarázatok nélkül semmit sem értenék a halál-közeli élményből. Fontosnak véljük leszögezni, hogy a Személyes Lét „felismerése” és totális párbeszéde személyes egzisztenciánkkal túlhalad minden élménybeszámolót és képzelgést. Tárgyiasítás nélküli léttapasztalat ez, amelyben totálisan megvalósul az ember személyes létrehívottsága. Ezt a megvalósulást az evilágból szemlélve befejezettségnek, „hazatalálásnak” is nevezhetjük. Ez konkretizálódik a halál-jelenség tapasztalatában. Az elfeledés a perszonális kommunikációban válik tudatossá. Tehát az érdek- és érdekeltség nélküli párbeszéd teszi lehetővé annak a belátását, hogy valóban elfeledkeztünk Valakiről.

A múltba való visszatekintés és magának a Létnek mint Létnek a tudata alapozza meg azt a számunkra lineáris jelenségfolyamatot, amit a közfelfogás történelemnek nevez. Vizsgálni kell ennek az európai (nyugati) történelem-szemléletnek az alapjait. Kiindulási pontként a zsidó–keresztény hagyomány írásos emlékeit kell említeni.

Az Exodus (Kivonulás) 3,14-ben, amikor Mózes megkérdi Isten nevét, ezt a választ kapja: ehjeh aser ehjeh, azaz – vagyok aki vagyok. A Vagyok küldöttjeként kell üzenetet vigyen Mózes a népnek. Mózes, a Vagyok küldöttje jelenti a történelmi gondolkodás kezdetét. Fontos látnunk, hogy a görög Septuaginta fordításban a „Vagyok aki

Vagyok” így hangzik: ego eimi ho ón, amelynek jelentése: (Én) vagyok, aki létezik, aki létezőként van. Tehát a görög nyelv teszi igazán érthetővé az „ehjeh” jelentését, amikor kimondja, hogy a létező a Lét, aki van.

A Lét szólítja meg Mózeset és küldi a néphez, s ezzel elkezdődik a történelmi gondolkodás. Ehhez a történelemszemlélethez szorosan kapcsolódik a zsidó–keresztény hagyomány új vallásos tapasztalata: a hit. Mircea Eliade szerint – az archaikus és a modern ember párbeszédénél – ez a hit az ember legmagasabb fokú teremtő szabadsága. Szerinte a hit új mintát alkot ahhoz, hogy együttműködjék a teremtéssel. Az archetipikus ismétlés hagyományos szemléletének meghaladása óta ez az első és egyben egyetlen minta adatott meg az embernek. Csak az ilyen szabadság veheti védelmébe a történelem rémületében vergődő embert.

A modern és történelmi ember számára, aki felfedezte az idő folyamatoságát (az archaikus körkörös időkonceptió helyett), egyetlen vigasza lehet, s ez Isten gondolata. Isten létének feltételezése a hit mint alapdiszpozíció által biztosítja az ember szabadságát mint új létmódot a világegyetemben, másrészt a történelmi tragédiáknak történelmen túli értelmet kölcsönöz. (Mircea Eliade)

A történelem rémületének fókuszpontja a halál-jelenség ténye, amit az ember perszonális lényként él meg.

Az emberi szellem tevékenységének egyik alappillére a racionalitás, melynek szűrőjén keresztül alkotjuk fogalmainkat. De a szellemi életnek vannak még kifejezetten perszonális igényei is, amelyek nem a racionalitás révén válnak nyilvánvalókká. A XX. század végén, a technika világában az ember szinte teljesen elveszítette érzékenységét a perszonális igények iránt. Ha szabad így fogalmaznunk: szinte totálisan mechanizálódott és komputerizálódott a modern ember szellemi attitűdje. Keresi a programot a történelem különféle rémületeinek a kivédésére.

Most beszélünk kell a perszonalitás imperatívuszairól. Ez a megközelítés csak analóg módon lehetséges.

Először is az ember a Létben való személyes létezőként egzisztál. A történelem rémületének feloldása a Lét (Vagyok) iránti bizalom alapul, amit Eliade hitként fogalmazott meg. A Lét-ben való hit (bizalom) az ember szellemi struktúrájának alapja. Racionális hitelenségi magatartás is csak ennek implicit elfogadásán keresztül válnak elgondolhatóvá. Az egzisztálás a szellemi magatartás összetettségét és egységét jelenti, vagyis azt, hogy az ember test és lélek különbségének összetettsége és egyben ennek egységeként létezik.

A szorongás mint az ember alapdiszpozíciója a perszonális lény „átmeneti” bizonytalanságát, a történelem rémületének egyik személyesen átélt szegmentumát jelzi. A szorongás azonban csak kiindulópontja az ember magatartásának, amely szükségszerűen átalakul valamivé, amit megnyugvásnak nevezhetünk. (Ezt az előbbieket során kifejtettük.)

Úgy tűnik, hogy a filozófia önmagában nem képes kielégítő választ adni a halál-jelenségre. Csak tanulja a halál-jelenséggel szembeni magatartást. Az ember mint szellemi személy értelmezése szükségszerűvé teszi a kérdés vallásfilozófiai megközelítését, amely az ember perszonális igényeit teljesebben fogalmazza meg. Módszerében ráhagyatkozik a zsidó–keresztény hagyományra, különös-képpen a Kinyilatkoztatásra (Bibliára). Emellett figyelembe veszi a modern antropológiák kutatásainak eredményeit. Fontos diszciplínának tekinthető a halál-jelenség kutatásában a valláspszichológia.

Az originális léttapasztalat kiteljesítő pontja az, amikor a szellemi személyes lény megtapasztalja a Személyes Elfeledett Létet, Istent, akit a Biblia „Vagyok aki Vagyok”-nak mond. Az originális léttapasztalat jelentése: minden tárgyasulás nélküli, minden érdek nélküli eredeti tapasztalat, amit szavakba önteni sem lehet igazán, mert a szavakba foglalás is egyfajta „érdek”-ként értelmezhető, amely ilyen formán nem hiteles tudósítása az amúgy valóságos tapasztalásnak. Hangsúlyoznunk kell, hogy a tapasztalat valós, de nem teljes. Ezért, világosan látni kell, hogy csak ANALÓG módon tudjuk megközelíteni ezt a jelenséget.

Borsos Szabolcs